

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Дус-Дагская средняя общеобразовательная школа Овюрского кожууна»

Согласовано

Зам. директора по УВР
Седен-оол С.В.
«31» августа 2023г.

«Утверждаю»

Директор МБОУ
«Дус-Дагская СОШ
Овюрского кожууна»

Приказ № *120*
от «31» августа 2023г.

**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

«Улусчу ужурлар»

Класс: 1-2

Количество занятий в неделю: 1

Количество часов в год: 34

Направление программы: занятия, направленные на удовлетворение социальных интересов и потребностей обучающихся, на педагогическое сопровождение деятельности социально-ориентированных ученических сообществ, детских общественных объединений, органов ученического самоуправления, на организацию совместно с обучающимися комплекса мероприятий воспитательной направленности.

Срок реализации: 1 год

Разработала: Маадыр-оол Юлия Олеговна, учитель начальных классов

2023-2024 уч.г.

Тайылбыр бижик.

1-2 ги класстың «Улусчу ужурлар» деп кичээлден даашкаар ажилдын ажилчын программазын Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин эге школанын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-2 класстарга ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. Бо ажилчын программа эге школаның Федералдыг куруне стандарттарынын бадылаан Россия Федерациязынын ооредилге яамызынын 06.10.2009 чылда унгени №373 доктаалынга болгаш Федералдыг методкатыжыышкыннын 08.04.2015 №1/15 дугаарлыг протоколунга даянган.

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулгазынын кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп оор салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Салып турар сорулгалары:

Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири; өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарынга даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шингээдирип, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Программаның тургузуу.

Улусчу ужурлар деп эртем 4 программалардан тургустунган:

«Өг-бүле» (1 класс); «Чаңчылдың чаражы» (2 класс); «Кижжи болгаш бойдус» (3 класс); «Кижиге эш херек» (4 класс).

Ниитизи-биле эге школага өөредири 135 шак. Оларның класстар аайы-биле хуваалдазы мындыг:

1 класс – 33 шак

2 класс – 34 шак

3 класс – 34 шак

4 класс – 34 шак

Демдек салбас, а чартык чылда зачет хевиринге түңнелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, журажылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-шиңгээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаптап, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

Экскурсия: төрөөн чериниң чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонуургаттырары, чамдык улусчу ужурларны шиңгээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустуң аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр турур хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны *1-4 класстың уругларынга* угландыр тургускан.

1-ден 4 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдерниң дээштии, ооң түңнелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилерниң чогаадыкчы ажилдарындан көстүп келир.

Түңнелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

«Өг-бүлө»

(1 класс, 33 шак)

Бирги чылдың кичээлдериниң үндезини өг-бүлө, ажил-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттуң чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажил-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодуң кызыл күш үндүрүп ажилдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн суурунун, кожуунун, Тывазының ажил-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элээн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөрөдилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаңар», «ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Допчузу.

1 класс

Өг-бүлө

1. Кириилде кичээл. Ужур деп чүл?

2. Тыва чурту

3Тывалар деп кымыл ол?

Бистиң өг-бүлевис

4.Кады торээн кижилер

5.Хунчугеи.Сөзү О. Сувакптити, аялгазы М. Нурсаттыы.

6. Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.

7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.

8.Чоок торел улус.

Өг – чурттаар чер

9.Малчыннар өглери.

10 . Өг ужурлары.

11 . Өгнүң эт-севи.

12 . Өг херекселдериниң ужурлары.

13.Тыва өглер. Сөзү А. Даржсайныы, аялгазы К.Бегзиниш..

Бистиң бажыңывыс

14. Бажың дугайында.

15.Бажың – кижилерниң кол эдилели.

16.Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.

Аал дугайында

17. Аал коданы.

18.Аал ужурлары.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

19.Чурттуң кол ажыл-агыйы.

20.Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.

21.Шилги бызаам.

22.Сарлык дугайында.

23. Сарлык оглу.

24.Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

25.Аът.

26.Кулунчугаи. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.

27.Теве дугайында.

28-30.Шээр мал. Назы-хары, аттары.

Найырал дугайында

31.Найырал – үнелиг чүүл.

32. Ойнаал,эжим.Сайзанап.

33. Түңнел кичээл.

Бөлүктээшкин бүрүзүнүң уткалары.

Өг-бүле

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?
Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлевис

Өг-бүле деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонуургаттылары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредири.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүде кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар. Аал коданын чүге х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүге үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алыр.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүде кылыр ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанақтап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны(кажык, баг кагары, хурежири, ча адары, тывызыктажыыры, кожамыкка чижери, сайзанақтаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир болур.

Кол литература:

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар. 1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тываның ном үндүрер чери. Кызыл. 2003

Ажыглаарыңга сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.

№	Шагы	Тема	Сорулгалары	Өөреникчилерниң билиглеринге негелделер	Эрттирер хүнү
<i>Өг-бүлө (3 шаг)</i>					
1	1	Кирилде кезээ. Ужур деп чүл?	Ужур деп чуу чүвөл ону билиндирер. Анаа чүү хамааржырын сагындырар. Кижини торээн чурту деп чүл?	Ужурлар-биле таныштырар Торээн черинге хамаарышкан чурумнар.	
2	1	Тыва чурту			
3	1	Тывалар деп кымыл ол?			
<i>Бистиң өг-бүлөвис. (4 шаг)</i>					
4	1	Бистин өг-бүлөвис	Өг-бүлө деп чуу чүвөл ону билиндирер. Анаа чүү хамааржырын билиндирер.	Өг-бүлөгө хамаарышкан чурумнар. Өг-бүлө кежигуннеринге хамаарышкан чижектерни кирип билири.	
5	1	Адазын болгаш иезин хундулээри	Адазы, иезинге чүглө ынак болур эвес, оларны хундулээр деп билиндирер.	Адазы-иезинге хамаарыштыр эвилең-ээлдек ужурларны тывары. Чүглө кады төрээн кижилерин эргим кылдыр адаар эвес, а оларга кандыг-бир байдалда чымчак сеткил күзеп, хундулээри	
6	1	Угбаларын, дунмаларын хундулээри	Чооктөрөл улус аразында харылзаа. Эргелеткен, чассыткан сөстөр	Чүглө кады төрээн кижилерин эргим кылдыр адаар эвес, а оларга кандыг-бир байдалда чымчак сеткил күзеп, хундулээри	
7	1	Кады торээн кижилер			
8	1	Хунчугеш. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсатты.	Улуска эш-өөрүн, өске-даа кижилерин таныштырар чурумнар	Янзы-бүрү байдалдарны ойнап тургаш, эш-өөрүн таныштырары	
9	1	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	Чугаалажылга этикедин сагырын чедип алыр	Эптиг-чөптүг сөстөрни ажыглааары дээрге, улустарның бүзүрөл, хундүткелин чаалап алыры дээрзин угаап билип алыры	
10	1	Кырган-ачазы биле кырган-	Чоок төрөл улус аразында харылзаа.	Кырган-ачазы, кырган-авазын эргим	

		авазын хундулээри.	Эргелеткен, чассыткан сөстөр	кылдыр адаары, оларга кандыг-бир байдалда чымчак сеткил күзеп, хүндүлээри	
Өг – чурттаар чер.(5 шак)					
11	1	Малчыннар өглери.	Ог тыва кижинин чурттар оран-саывазы, ажы-толунун уязы деп чуулду деп угаадыр.	Огге хамаарышкан езу-чанчылдарны шингээдип ап, огге хамаарышкан эт-сеп, эдилелелдернин аттарын шингээдип алыр. Огге аалчы бооп баргаш сагыыр чанчылдарны сактып алыры.	
12	1	Өг ужурлары.			
13	1	Өгнүң эт-севи.			
14	1	Өг херекселдериниң ужурлары.			
15	1	Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.			
Бистиң бажыңывыс (3 шак)					
16	1	Бажың дугайында.	Бажың – кижилерниң кол эдилели деп чуулду билиндирер. Келген кижини хүндүлөп уткуп алырының негелделери-биле уругларны таныштырар	Бажыңга кижиге келзе, канчаар уткуурун, дөрже чалаарын, үдээрин сактып алыры	
17	1	Бажын дугайында			
18		Бажың – кижилерниң кол эдилели.			
19	1	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.			
Аал дугайында (3шак)					
20	1	Аал коданы.	Аал коданы- тыва кижинин биче чурту. Анаа хамаарышкан ужурлар-биле таныштырар ооренип билип алыр.	Аал коданынга хамаарышкан ужурларны ооренип билип алыр. Аалга келген аалчыны канчаар уткуурул база канчаар удээрин билиндирери	
21	1	Аал ужурлары.			
Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү (1шак)					
22	1	Чурттуң кол ажил-агыйы.	Азырал амытаннарга чулер хамаржырыл, оларнын кижиге ажыктыг чуулдерни берип турарыл, мал азыраарынга кандыг улуг-хууну	Малды назы-хар биле ылгаары, оларнын толдерин шын адап билир кылдыр чакчыктырар. Мал ажылы Тыва база бир кол чуул деп чуведи бодап, медресеп	
23	1	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.			
24	1	Шилги бызаам.			
25	1	Сарлык дугайында.			

26	1	Сарлык оглу.	кириштирип турарын чугаалаар. Мал-маганга ынак болурунга ооредир.	билири.	
27	1	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.			
28	1	Аьт.			
29	1	Теве дугайында.			
30	1	Шээр мал. Назы-хары, аттары.			
31	1	Шээр мал. Назы-хары, аттары.			
			<i>Найырал дугайында (4 шак)</i>		
32	1	Найырал – үнелиг чүүл.	Маадырларнын мозу-будужун чугаалап деннээри, найырал коллективте деп билиглер-биле таныштырып, аас чугаазын сайзырадыр; демниг, найыралдыг чорукка кижизидер	Оюнда амыдыралдын дозу бар деп чуулду таныштырар. Оюн кежээ, ажылчын чорукка чанчыктырар болгаш эп-найыралдын эгези деп чуул билип алыры	
33	1	Ойнаал,эжим. Сайзанап.			
34	1	Түңнел кичээл.			